

Elnarə QARAGÖZOVA

KAFKANIN “PROSES”İNDƏ PARABOLALAR

XX əsr ədəbiyyatının fenomen yazıçılardan olan Frans Kafkanın şəxsi həyatı kimi, yaradıcılığı da qəribə və qeyri-adi olmuşdur. Modernizmin əsas nümayəndələrindən hesab edilən yazıçının yaradıcılığını tədqiqatçılar müxtəlif metodlarla izah etməyə çalışmışlar: psixoanaliz, struktur analiz, iudaizm, xristianlıq və s. Çex yazıçısı Karel Kozik “Kafka dünyası” anlayışını belə izah edir: “İnsan arzularının, fikirlərindəki mücərrədliyin dünyası; dəhşətli və mənasız labirintə bənzər dünya; insanın bürokratiya maşınının cəngində əzab çəkdiyi, insanın gücsüz olduğu dünya. Fransız ədəbiyyatşünası L.Qoldman Kafkanın absurd dünyasını insan şəxsiyyətinin monopolist kapitalizmin mexaniki sistemində inkişaf etdiyi bir dünya kimi izah edir”. Kafkanın əsərlərində xarici aləm iblis görkəmində görünür, insan xarakterinin bütövlüyünə inam itir, onun yerini ümitsizlik, tənhalıq tutur. Kafka insanın əzablarının mənbəyini və səbəbini insanın özündə, onun öz təbiətində axtarırdı. Kafka şərin hakimiyyətini mütləq hesab edir, buna görə xeyrin qələbə imkanlarına inanmırdı. Əsərlərinin bir çoxunda Kafka tənhalığı və onun atributlarını – susqunluğu, sakitliyi tərənnüm edir. Kafkanın “Gündəlik”ləri də onun yaradıcılığının dərinliyinə enməyə kömək edən bir vasitədir. Müəyyən məqamlarda ancaq bu gündəliklər vasitəsilə Kafkanın əsərlərinin mahiyyətini anlamaq, müəllifin öz əsərlərinə münasibətini və həyata baxışlarını öyrənmək mümkündür. Məhz bu gündəliklər sayəsində məlum olur ki, Kafkanın bütün yaradıcılığı onun uşaqlığının ağır təəssüratları üzərində qurulmuşdur. Yazıçı bütün səhvlərində, günahlarında keçmişini

günahlandırır və “Qəsr”, eləcə də “Proses” romanlarının qəhrəmanları kimi dolaşılıq içində çəş-baş qalır. Fikirlərimizin təsdiqi üçün Kafkanın gündəliyindən aşağıdakı qeydləri təqdim edirik:

“Öz uşaqlarından minnətdarlıq gözləyən valideynlər sələmçilərə bənzəyirlər, onlar faiz almaq üçün həvəslə kapitalı risk altında qoyurlar”.

“19 yanvar 1914. “Çevrilmə”dən çox narazıyam. Hər şey tamamilə natamamdır”.

“Bu gün Maksla, daha sonra Baumla olduğu kimi münasibətdə özümü bir neçə saat insan kimi aparanda yuxudan öncə artıq təkəbbürlə doluyam”.

“Mən tez-tez bu barədə fikirləşirəm və belə nəticəyə gəlirəm ki, mənim tərbiyəm bir çox cəhətdən mənə ziyan vurub.”

“Yazıcının individuallığı ondadır ki, hər kəs öz çatışmayan cəhətlərini özünəməxsus şəkildə gizləyir.”

“Tamaşaçıdan zahiri oyunu anlamaqdan daha artıq heç nə tələb etmək olmaz”.

Kafkanın gündəliklərində qarabasmaları və qorxuları da təsvir olunur. Bəlkə də, Kafkanın gündəliklərini bu qədər maraqlı edən cəhət onda şüuraltının tam çıpaqlığı ilə təzahür etməsidir. Kafkanın gündəlikləri oxucular tərəfindən əsl sənət əsəri kimi qəbul olunur. Burada həyat ədəbiyyatla qoşa addımlayır, yuxular reallığa qovuşur, şüuraltının mübhəm pıçıltıları eşidilir və oxucunu yazıcının daxili aləminə həyəcanlı səyahətə aparır.

Kafkanın “Proses” əsəri haqqında ədəbiyyatşünaslar olduqca maraqlı fikirlər söyləmişlər. Bu əsəri analiz edən Helmut Rixter əsərin əsas məğzini şəxsiyyətin ikiləşməsində görür: professional, işgüzar Yozef K. və insan Yozef K. Yozef K.-nin bütün fikirləri və hissləri onun sənətinin tələblərinə tabedir. Yozef K. yalnız o zaman vəzifəsində, sosial həyatda yüksələ bilər ki, öz şəxsi həyatını iş həyatına tabe etsin, ona uyğunlaşdırsın. Kafkaşünaslar “Proses”in mənasını belə izah edirlər ki, Yozef K. düzgün ya-

şamayıb, o, özündəki insanı professionala qurban verib. H.Rixter əsərin fəlsəfi mənasını günahın, sadəcə, bir şəxsiyyətə deyil, bütövlükdə cəmiyyətə aid olması kimi açmışdır. Amerikalı tədqiqatçı İ.Henel qeyd edir ki, “Proses” əsərindəki məhkəməni nə ilahi qanunun icraçısı, nə dünyanın simvolu kimi izah etmək doğrudur, bu, insanın öz zəifliyinə haqq qazandırmasının simvoludur. Əsərdə qəhrəmanın özünü ilk dəfə şəxsiyyət kimi dərk etməsi, özünü da-xildən seyr etməsi baş verir. Lakin bu, ona həyatını itirmək bahasına başa gəlir.

Kafkanın “Proses” əsərində paraboladan geniş istifadə olunmuşdur. Əsərin şərhinə keçməzdən əvvəl, ümumiyyətlə, parabola anlayışının mahiyyətinə diqqət yetirmək lazımdır. Parabola ikili mənaya malik olan termdir. Belə ki, bu termin həm riyaziyyatda, həm də ədəbiyyatşünaslıqda işlədilir. Ədəbiyyata bu termin riyaziyyatdan gəlmişdir. Riyaziyyatda parabola abstrakt riyaziyyatın əsas konsepsiyalarından biridir. “Bir çox hallarda ədəbiyyatşünaslıqdakı parabola anlayışı pritiça ilə eyniləşdirilir. Pritiça isə, bildiyimiz kimi, didaktik alleqorik janr nümunəsidir. Bu xüsusiyyətləri ilə təmsilə daha yaxındır. Lakin təmsildən aşağıdakı keyfiyyətləri ilə fərqlənir:

Pritiça müəyyən kontekstdə yaranır.

İnkişaf etmiş süjet xəttinə malik olmaya da bilər.

Lakin bununla bərabər, öz rəmzi bütövlüyünü, tamlığını qoruyur.

Əsasən mənəvi, əxlaqi, dini-fəlsəfi dəyərlərə yönəlir”.

Parabola yunan sözü olub “müqayisə, tutuşdurma” deməkdir. Əsasən dram və nəsr əsərlərində özünü göstərir. Parabolanın kökündə rəmzlərə yönələn, istiqamətlənən, çoxmənalılığa hesablanmış, köçürməyə əsaslanan surətlər durur. Parabola alleqoriyadan onunla fərqlənir ki, alleqoriya yalnız birmənalılıq, parabola çoxmənalılıq üzərində qurulur. Buna görə də parabola bəzən “rəmzi pritiça” da deyilir. Burada parabola oxşar digər bir termi-

ni - hiperbolanı da izah etmək yerinə düşərdi. Bu termin də ədəbiyyata riyaziyyatdan gəlib. Riyazi mənasına görə “konusun oxuna paralel kəsiklərdən biri” deməkdir. Ədəbiyyatda isə mənası “mübaligə, şişirtmə” kimi izah olunur. Bu poetik fiqurdan müəyyən bir xüsusiyyəti, obrazı daha qabarıq, ifrat göstərmək üçün istifadə olunur. Hiperbola çox zaman ironik keyfiyyət də kəsb edir.

Bu poetik fiqur əsərin üzə görünən mənasından başqa daha böyük, fəlsəfi mənaya malik olduğunu göstərir. Belə ki, Yozef K-nı həbsə alan orqanın dəftərxanası çardaqda yerləşir. Bu dəftərxanada sakinlər paltar sərir, hər cür lazımsız əşyalar saxlayırlar. Rəssam Titorellin də evi belə bir çardaqda, belə bir “dəftərxana”nın qonşuluğunda yerləşir. Bir sözlə, “gözəgörünməz” məhkəmə əslində hər yerdə hökmrandır, qəhrəmanın ünsiyyət saxladığı insanların çoxu onun məmurlarıdır. Yozef K. çardaqdakı dəftərxanaya gələrkən buradakı hava çox boğanaq olduğundan halı pisləşir və dəftərxana işçiləri onu bayıra çıxarmalı olurlar.

Havaya çıxan qəhrəmanın halı yaxşılaşır, lakin onu çölə çıxaran dəftərxana işçiləri təmiz havada nəfəs ala bilmirlər. Burada, ümumiyyətlə, bu məhkəməyə və onun apardığı prosesə rəmzi bir işarə vardır. Yozef K. ona görə boğulur ki, bu mühitə yaddır, dəftərxana işçiləri üçün isə azadlıq, təmiz hava dözülməzdir. Əsərin sonunda da Yozef K. nəfəs ala bilmədiyi bu dünyanın qurbanı olur. Yozef K.-ya elan olunur ki, o həbs olunub, haqqında cinayət işi açılıb, yalnız niyə və kim tərəfindən həbs olunduğu haqqında məlumat verilmir. Bu prosesin özü də sanki xəyalidir, ara sözlərindən, dedi-qodudan ibarətdir. Burada əslində insanın şəxsiyyətini sıxan ictimai sərhədlərə işarə olunur. Cəmiyyətin daimi təzyiqi altında olan insan son nəticədə ümitsizliyə düşür. Yozef K.-nın istintaqa çağrıldığı mənzilin şəxsi ev olması da məntiqsizlik kimi diqqəti cəlb edir. Bu prosesin ciddiliyi, məhkəmənin hər şeyə qadirliyi ilə onun belə məkanda yerləşməsi əkslik təşkil edir. Bizim fikrimizcə, burada yenə də ictimai mühitə, onun insan azadlığını məhdudlaşdırmasına işarə olunur. “Məhkəmə”nin daim məişət səhnələri fonunda aparılması da bunun sübutudur. Yozef K.-nın əsərin əvvəlindəki əhval-ruhiyyəsi ilə sondakı əhval-ruhiyyəsi kəskin fərqlənir. Belə ki, əvvəlcə bütün olanlara oyun kimi baxan, qalib gələcəyinə inanan qəhrəman axırda hadisələrə müticəsinə boyun əyir, iki nəfər teatr aktyoruna bənzəyən şəxsə onu edam etməyə imkan verir. Burada mühitin insanı ümitsizliyə, fəaliyyətsizliyə, bədbinliyə gətirib çıxarması əsas ideyadır. Cəlladların da “teatr aktyoruna” bənzədilməsi bütün yaşananların mənasız və acımasız bir oyun olduğunun simvoludur. Əsərdəki bu parabolaların açılması nəticəsində Kafkanın yaradıcılığından bir şüar, haray kimi keçən “Tənhalıqdan boğulan insanı xilas edin!” fikri tam aydınlığı ilə özünü göstərir. əsərin daxili mənasının açılışı ilə sanki ikinci bir “Proses” yaranır. Kafka humanizminin bərqərar olduğu bir dünyanı tələb edən “Proses”.